

RÁDULY JÁNOS

A KÉT KIRÁLYGYERMEK BALLADAMOTÍVUMAI EGY KIBÉDI NÉPMESÉBEN

1. 1865-ben jelent meg első ízben a *Fővárosi Lapokban* Kriza János egyik legkiválóbb munkatársának, Gálfi Sándornak a balladagyűjtése *Kis Júlia* címmel, az akkori tudományos igénynek és gyakorlatnak megfelelően közelebbi gyűjtési adatok (helységnév és adatközlő neve) nélkül, mindössze az általános *Udvarhelyszék* jelöléssel.¹ E napilap hasábjairól mentette át és illesztette be Gyulai Pál 1872-ben a forrásértékű Magyar Népköltési Gyűjtemény (MNGy) I. kötetébe.² Azóta a szakemberek kizárólag ezt a kiadását használják, és alább mi is innen idézzük, könnyebb olvasás végett a helyesírás és a központosítás szerény modernizálásával:

– *Hallod-e, te királyúrfi!*
Jere este guzsalyasba.
– *Nem mehetek, te királylány,*
Hogy juthatnék túl a Dunán,
Este későn sötét leszen,
S a Dunába belésem.
– *Vagyon nekem szövétnekem,*
Tornácomba kitétetem,
S meg is gyűjtom, mihelyt lehet,
Világánál átáljöhetsz. –
Megindula királyúrfi
Este későn guzsalyasba;
S belésem a Dunába,
A Dunának közepibe.
Úgy sír, úgy sír királyleány,
Királyleány kis Júlia.
Szóval kérdi asszony-anyja:
– *Mér sírsz, fiam, kis Júlia?*
– *Hogyne sírnék, asszony-anyám,*
Elvesztettem gyöngyös pártám,
Belésettem a Dunába,
A Dunának közepibe.
– *Vagyon nekem gyöngyös pártám,*
Azt én mindjárt neked adom.
– *Nem kell nekem senki másé,*
Csak kell nekem a magamé.
Hallod-e, te asszony-anyám!
Hívassuk fel Bíró Jankót,
Bíró Jankót, vízi bűvárt,
Hogy fogja ki gyöngyös pártám.
Hallod-e, te Bíró Jankó,
Vedd ki az én gyöngyös pártám!

– *Nem kapok én gyöngyös pártát,
Csak kapok én király fiát.
– A kell, a kell, Bíró Jankó,
Bíró Jankó vízi bűvár.
Hozd fel ide palotámba,
Tedd fel ide én ágyamba. –
Úgy sír, úgy sír királyleány,
Királyleány kis Júlia:
Neki szíve meghasada,
Mindjárt szörnyű halált hala.
Az egyiknek csináltattak
Fejér márványkőkoporsót,
A másiknak csináltattak
Vörös márványkőkoporsót.
Virágos kertbe temették,
Egymás mellé elültették,
Az egyikre palántáltak
Fejér csikos tulipántot,
A másikra palántáltak
Tiszta vörös tulipántot.
A szerelmeseknek lelke
Égő tulipánttá leve,
S addig s addig nevelkedtek,
Amíg összeölelkeztek.*

A balladához az első jegyzet – úttörőként a magyar szakirodalomban – szintén Gyulai írta, és a reá jellemző világirodalmi tájékozottsággal nyomban megállapította, hogy „hasonlít” Héro és Leander antik mondájához, az észak-európai népköltészetből pedig két „közel rokon” svéd, illetőleg holland változatát ismertette.³

Tíz évvel Gálfi első közlése után, 1875-ben jelent meg Bartalus István nagy népdalgyűjteményében a második magyar változat, ezúttal dallammal, az udvarhelyszéki Homoródról, a gyűjtő neve és jegyzetek nélkül,⁴ majd újabb két év múlva, 1882-ben a harmadik az udvarhelyszéki Firtosmartonosról, Benedek Elek–Sebesi Jób gyűjtéseként, *Királyúrfi* címmel.⁵ Az utóbbihoz szintén Gyulai fűzött ezúttal már indokoltan kritikus megjegyzéseket: „Gyenge változata *Kis Júlia* című balladának”; „...minden költőiség nélkül elbeszélve...”; „...a befejezése újabbkori ízetlen csinálmány”.⁶ Valóban, mai folklorisztikai felfogásunk szerint „annyira átköltött szöveg, hogy nem tekinthető hiteles változatnak”.⁷

Jó fél évszázados szünet után, 1933-ban Benkő Katalin Piroska szentelt nagyobb tanulmányt – doktori értekezést – a téma vizsgálatának.⁸ Az antik forrásvidék, a nyugat- és észak-európai (sorrendben svéd, dán, német, németalföldi, engadini, vend, ukrán, lett, észt, francia, spanyol, olasz és skót) változatok, egy-egy szíriai, perzsa, hindosztán és hawai párhuzam ismertetése után a magyar balladatípus közvetlen forrását a német folklórban jelölte meg: véleménye szerint erdélyi szász közvetítéssel juthatott a székely balladaköltészetbe, s ez nyelvileg, szerkezetileg és motivikailag egyaránt magához hasonította.

Ortutay Gyula 1935–1948 között három kiadást ért, reprezentatív székely balladaválogatásában Benkő Katalin Piroska hivatkozásait Vasile Alecsandri klasszikus román népköltési gyűjteményének *Maghiara* (A magyar leány) című dojnájával gyarapította,⁹ ez azonban oly vékony szállal kapcsolódik a témához, hogy semmiképp sem sorolható a magyar ballada rokonságába.

1975-ben Istvánovits Márton újabb kultúrákat vont be a vizsgálódásba: „A grúz és örmény változatok csupán árnyalatnyi eltérést mutatnak az európaiakkal szemben, de már mitológiai és hősdal tartományába lendíti az elemzést a kaukázusi hegyi népek folklórja, amelyben Hero és Leander balladájának egyik legősibb megformálását pillanthatjuk meg.”¹⁰ Kétségtelen, hogy a görög-római antikvitáson és az európai népek folklóráján kívül a téma családfája kelet felé is elágazik.

Legutóbb, Benkő és Istvánovits kutatásait nem említve, Vargyas Lajos tekintette át a magyar ballada európai rokonságát.¹¹

2. Ennyi – nagyon rövidre fogva – a ballada magyar folklorisztikai kutatástörténete, többek között azzal a jelentős tanulással, hogy száz év óta a három udvarhelyszéki változat számát egy gyűjtőnek sem sikerült gyarapítania. Ilyen körülmények között bizonyosan figyelmet érdemel az a kibédi népmese, amelyben hosszú szünet után először találkozunk ismét jellegzetes motívumaival, sőt, amint látni fogjuk, a mese java része bizvást a ballada prózai változatának minősíthető.

A mesét, *A szegényrendű szép leány és a kirájúrfi* címmel, 1980. augusztus 16-án jegyeztem le az akkor 82 éves Majlát Józsefné Ötvös Sárától.¹²

Eccer vót egy szegényrendű szép leány. A kirájúrfi belészeretett a leányba, s a leányka is belé. Gondolkozott a kiráj, hogy mit is tegyen a fiával, hogy evvel a leánnyal ne beszéljen. Elpusztítani nem akarta.

Akkor a legényt fogta a kiráj, s elvitte, száműzte a túlsó partjára a tengernek. De a kirájfiú nem akart a leány nélkül maradni sehogy se. Addig mégis csúszkált erről s túl, hogy eljött egy szigetbe. De már a szigetről elébb sehogy se tudott jönni, mert nagy vót a víz.

A szigeten állott, s az egyik estefelé a leány észrevette a szigeten a kirájfiút, a szeretőjét. Intett neki, hogy menjen átal hozza. A legény azt felelte, hogy

– Nem lehet, mer nagy a tenger vize, s már sötét is vagyon.

A leány visszafelelt, hogy elmenyen, s lámpát gyújt.

Lámpát is gyújtott, s jött vissza a partra. Tartotta a sziget felé a lámpát, hogy annak a világosságánál a szeretője jöjjön átal. A kirájfiú rögtön belécsúszott a vízbe, s elindult a világosság felé. A leány ahogy mozgolódott s tartotta a lámpát, valahogy belécsúszott a tengerbe, s elmerült egészen, egyből odalett. Elnyivadt a leány. A lámpa világa is odalett, s a kirájfiú világság nélkül maradt.

Úszott a fiú, hogy mentse meg a leányt, de beléfulladt ő is a vízbe, nem vót ereje tovább átalúszni. Elfáradt s beléfulladt.

Egy öreg halász látta, hogy a fiatalok mit csináltak, s mindjárt ment jelenteni a kirájnak. A kiráj búvárokat fogadott, hogy keressék meg a fiát. Megkapták először a leányt, tölle nem ojan messze megkapták a legényt is, a kirájfiút. Eltemették őket egymás mellé.

Telt, múlt az idő, hát kicsi virágsarjazás lett a síron, mind a kettőnek a sírján. Az a sarjazás kibomlott, s lett belőle két virág. Az egyik vót tiszta kék, mint a liliom, s a másik meg egy szép piros viola, csokros viola. Mikor megnőttek, a két sír fölött összeölelkeztek.

Odament egyszer az öreg halász, meglátta a virágokat. Gyönyörködött bennük, s leszakította mind a két virágot. Hazament vele. Egy üveg pohárba vizet töött, s letette az asztalra. A két virágot beléállította.

Éjjel lefeküdt az öreg halász, elaludt. Eccer megébredett, s nézte, hogy mijén szép a két virág, a hódvilágnál nézte. Eccer látja, hogy magasodik ki valami a virágból. A kék virágból lett a kirájúrfi, s a piros virágból lett a kisasszony, a leány. Akkor összeölelkeztek, s annyit mondtak:

– Úgyis csak egymáséi vagyunk!

Erre már a halász is felszökött az ágyból. Azt mondja a legény az öreg halásznak:

– Na te halász, jó tettedért jót várj, mer te felélesztettél minket, s így egymáséi vagyunk.

Rögtön nekifogott a kirájfú, s a halásznak a tengerparton gyönyörű palotát épített. Másnap délre már készen is vót a palota. S be rendezve mindennel, s az asztalon egy csomó aranypénz.

A fiatalok is ott maradtak a halásznál, nem mentek vissza a kiráji palotába. Mer otthon tiltva vótak egymástól.

Ma is élnek, ha meg nem hóttak.

A mesetanulás körülményeiről Ötvös Sára a következőket mondta: „Én ezt Szeredai Jóska bától tanoltam, lehettem úgy tizenegy-tizenkét éves. Esténként szokott jönni édesapámhoz, összegyűltek, a vén Bukló¹³ is ott vót, mind meséket mondtak. Nem tudom, hogy mér hitták Jóska bát Szeredainak, ez a csúf neve vót neki, tán [Nyárad]Szeredából került Kibédre. Ide vót nőszülve, vót rendesen felesége, itt lakott Kibéden. Ezt a történetet én csak régebb mondtam el, mikorjába fiatalabb vótam. Mostanába eszembe se jutott, valamejik éjjel gondolkoztam réja, hogy ijén mese is vót.” Amikor megemlítettem neki, hogy a történetet énekelt formában is ismerték, így válaszolt: „Énekbe nem hallottam; ez nem lehetett énekbe, nem vették énekbe. Csak mesébe mondták.”

A mese első része, közel kétharmada, a ballada legfontosabb motívumait tartalmazza. Az egyezések annyira nyilvánvalóak, hogy fölöslegesnek tartjuk a bővebb magyarázatot, inkább a tartalmi eltérésekre utalunk.

A meserészletben a kezdő motívum világosan utal arra, hogy a két fiatal szülői tiltás miatt nem találkozhat egymással. A tiltásnak társadalmi oka van: a királyfi a „szegényrendű” leányt szereti, ezt a szerelmet azonban a királyi udvar nem is akarja tudomásul venni.

Hiányzik a meséből az édesanya alakja, akinek fontos szerepe van a balladában: ő az, aki megértést tanúsít leánya iránt, s a vízi bűvással megkeresteti a királyfi holttestét. A mesében helyette az öreg halász az, aki szemtanúja volt a fiatalok pusztulásának. Ő tudatja a királlyal a bekövetkezett tragédiát, hogy aztán a király ugyancsak a bűvárok segítségét kérje.

Végül a sírvirágok motívumának eltérő jellegét is meg kell említenünk. A balladában a tulipánokat „palántálják”, míg a mesében a virágok maguktól nőnek ki, „virágsarjazásból”. E motívum ilyesfajta megformálását népmesekincsünk jól ismeri. Kikristályosodott változataival Berze Nagy János mesekatalógusában találkozunk. A 407. *Ördögszerető* című mese típusképletének F) pontja így hangzik: „[A leány] Sírján virág nő, melyet egy ifjú leszakít, s hazavisz. Ez újra leánnyá változik; az ifjú nőül veszi. A leány az ördög üldözésétől végleg megszabadul.”¹⁴

Ötvös Sára meséjének második fele a mesetípus befejező részével mutat közelebbi rokonságot. Az öreg halász leszakítja a sírról a két virágot, hazaviszi s otthon egy üvegpohárba helyezi. Éjjel a két virág átváltozik: „A kék virágból lett a kirájúrfi, s a piros virágból lett a kis-asszony... Úgyis csak egymáséi vagyunk!” – mondják a fiatalok a mesei igazságszolgáltatásnak megfelelően. Palotát építenek, s többé nem térnek vissza a szülőkhöz, „mer otthon tiltva vótak egymástól”.

Az *Ördögszerető* meséje ma is nagyon népszerű Kibéden. Két szép helyi változatát nemrég közöltük, mindkettőben a sírvirág-motívummal, illetve a virágok átváltozásával.¹⁵ Más mesékkel kontaminálódott változatait is gyűjtöttük.

A *Két király gyermek* magyar balladájának eredetéről Csanádi Imre–Vargyas Lajos 1954-ben, Benkő Katalin Piroskától eltérően úgy vélekedett, hogy „a mi népünkhöz talán a széphistóriák révén jutott el”.¹⁶ Ezt az eredeztetést utóbb Vargyas még határozottabb formába öntötte: „Vannak olyan balladáink is, amelyeknek témája más népeknél is fel van dolgozva, de biztosan nincs köztük összefüggés, hanem Európa-szerte ismert irodalmi téma feldolgozását kell látnunk külön-külön mindegyik népnél. Ilyen a Hero és Leander história (*Két királygyermek*).”¹⁷ Valóban irodalomtörténeti tény, hogy magyar nyelven Völcei Tóth István írt belőle széphistóriát; ez elveszett ugyan, de Gyöngyösi István, *Kemény János* című eposzában (1693), megőrizte emlékét.¹⁸

Eszerint az is meglehetősen, hogy a kibédi mese nem a népballada, hanem az egykori széphistória nyomán vált ismertté a nép között – ezt a kérdést azonban egyetlen meseváltozat, illetőleg részlet alapján lehetetlen eldönteni.

Befejezésül megemlítjük, hogy a mese felbukkanásának folklórföldrajzi jelentősége is van. A balladaváltozatokat ugyanis csak Udvarhelyszéken találták meg, míg most – mesébe ágyazva – a legfontosabb motívumok ismét előkerültek, ezúttal nyugatabbra, az egykori Maros-szék egyik falujában. Ez a felbukkanás „a régi és elterjedt” téma ma is élő, illetőleg lappangó voltát bizonyítja.

JEGYZETEK

¹ Fővárosi Lapok II(1865). 287. sz. 1137.

² *Elegyes gyűjtések*. MNGy. I. Szerkesztették Arany László és Gyulai Pál. Pest 1872. 183–184: 25. sz.

³ Uo. 565.

⁴ Bartalus István: *Magyar népdalok*. Egyetemes gyűjtemény. Bp. 1875. II. 6: 5. sz.

- ⁵ Kriza János–Orbán Balázs–Benedek Elek–Sebesi Jób: *Székelyföldi gyűjtés*. MNGy. III. Bp. 1882. 61–62: 36. sz.
- ⁶ Uo. 440.
- ⁷ Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa*. Bp. 1976. II. 350.
- ⁸ Benkő Katalin Piroska: *A két király gyermekéről szóló magyar népballadák* (Hero és Leander-monda). Marosvásárhely 1933.
- ⁹ Ortutay Gyula: *Székely népballadák*. Harmadik bőv. kiad. Bp. 1948. 210.
- ¹⁰ Istvánovits Márton: *A két királygyermek balladája*. Múzeumi Kurír, 18 (II. k. 8). sz. Debrecen 1975. 11.
- ¹¹ Vargyas, i. m. II. 348–352: 37. *Két királygyermek*.
- ¹² Balladatudását monografikusán is feldolgoztam: *Elindultam hosszú útra*. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadáit. Bukarest 1979.
- ¹³ A mesegyűjtő Ósz János is emleget egy Bukló György nevű kibédi mesemondót, akitől meséket jegyzett le a múlt század végén: *A csudatáska*. Eredeti székely népmesék. Kolozsvár 1941. IX.
- ¹⁴ Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok*. Pécs 1957. I. 558.
- ¹⁵ Ráduly János: *A Lenore-monda Kibéden = ND 1980. 217–220. és Tündérszép Mosolygó Ilona*. Kibédi népmesék. Bukarest 1980. 71–73.
- ¹⁶ Csanádi Imre–Vargyas Lajos: *Röpülj, páva, röpdülj*. Magyar népballadák és balladás dalok. Bp. 1954. 466.
- ¹⁷ Vargyas, i. m. I. 67.
- ¹⁸ Gulyás József: *Hero és Leander*. Ismeretlen magyar széphistória. Irod. tört. Közl. L(1940). 259.